

ובשו"ת אחיעזר (ח"ב כו; כז), תמך והוכיח כדברי הצ"ח, ונקט שודאי חל פסול 'נותר' על פסולים, שאם לא כן לא היה שייך ענין 'עיבור צורה' – שעניינו פסול לינה ע' בסמוך – בקדשים פסולים.

**תעובר צורתו.** ביטוי זה מתפרש על פי דברי כמה ראשונים (רבנו חננאל לעיל לד. עג: וכן הוא בפירוש המשנה לרמב"ם וברש"י מנחות ה.). שיניח את הבשר עד שיסריח וישתנה מצורת בשר, שלא יהא ראוי להאכל כלל. ואולם רש"י (לעיל לד. עג: ובמנחות מו: נ: מה:): כתב שיניחנו עד שייפסל בלינה, וזהו עיבור צורתו (ע' בלשון רש"י לעיל עג: ד"ה תעובר).

וכן בתוס' (ד"ה בשלמא) משמע שעיבור צורה היינו נותר. וכן כתב הרע"ב (שקלים ז,ג) שעיבור צורה בשלמים היינו הנחה ליום השלישי שאז נפסלים בנותר.

ואולם התוס' לעיל (טו. ד"ה ולד) צדדו שמא די בלינת לילה הגם שאינו נפסל ב'נותר' (וע"ש בקובץ שעורים וברכת אברהם). וע"ע תוס' מנחות נ: שו"ת חתם סופר או"ח קנה ויו"ד קיד; אחיעזר ח"ב כו,ה; מקדש דוד יז,ד.

**(ע"ב) 'השתא דאמרינן כל פסולי דקדש בשריפה, לא שנא דקדשי קדשים ולא שנא קדשים קלים גמרא גמירי לה, בקדש באש תשרף למה לי...'** רש"י תוס' פירשו מדוע אין ללמוד מטומאה – כי יש לפרוך מה לטומאה שכן פוסלת בתרומה ובמעשר, וגם נוהגת בחולין (וע"ע בצל"ח). ואין להקשות נותר יוכיח שאינו נוהג אלא בקדשים וטעון שריפה כמפורש בכתוב – הא ליתא, שאין ללמוד בצד שזה מטומאה ונותר שהרי אנו באים ללמוד שריפה מיידית ולא שריפה שלאחר עיבור צורה כמו בנותר.

**'אמר רבי יוחנן: רבי יוחנן בן ברוקא ורבי נחמיה אמרו דבר אחד...'** כך דרכו של רבי יוחנן [ואביי] ביחוד, להעמיד דעות החכמים בשיטה – ע' במצוין בב"מ עז:

ענין פרשת שריפת החטאת בשמיני למילואים – נתבאר בזבחים קא.

## דף פג

**'חל ט"ז להיות בשבת.'** לא חל ממש, שאין חל פסח בבד"ו, אלא אילו חל היה בדין שישרפו למחר. וכך מפורש בתלמוד ארץ ישראל במסכת מגילה (רבנו חננאל).

**'אלא אי אמרת שימוש נותר לאו מילתא היא, למה להו שריפה, נתברינהו ונחלצה למוח דידיהו ונשרפיה ונשדינהו לדידהו.'** יש מי שמפרש קושית הגמרא שיהא מחויב לחלוץ המוח מן העצמות; – וזה על פי המבואר ברמב"ם (מעשה הקרבנות ז,ה; קרבן פסח ד,ג) שפסולי הקדשים אינם נשרפים אלא בעצים, אם כן כששורף העצמות שאינן טעונות שריפה, נמצא המוח שבתוכן נשרף מאש של עצמות ולא מאש העצים. ובשלמא אם שימוש נותר מילתא הוא, הואיל וגם העצמות טעונות שריפה הרי נידון הכל כדבר אחד הנשרף מכה אש העצים, אבל אם העצמות אינן 'נותר' אין לשרפן עם המוח [על דרך שכתב הר"ד, וכן מבואר בירושלמי, שאם נותן בני מעיים של פסח בתוך גדי של חולין – הרי זה צלי על ידי דבר אחר, משא"כ כשהם נתונים בתוך גדי של פסח, שאז הכל נידון כחתיכה אחת עבה]. ועוד יש לפרש, הלא מחויב להרבות עצים כדי שגם העצמות ישרפו (כמו שכתב רש"י), נמצא שורף עצי

המערכה שלא לצורך שריפת נותר ואין התר בדבר. [וזה על פי דברי החתם-סופר (יו"ד רסז) שבעצם יש בשריפת נותר מעצי המערכה משום לאו ד'לא תעשון כן לה' אלקיכם' אלא ש'עשה' דשריפת נותר דוחה 'לאו' זה. וכאשר מרבה עצים לצורך שריפת העצמות, נמצא עובר ב'לאו'] (עפ"י דובב מישרים ח"א כה. ע"ש).

א. צריך עיון, אם יש בשריפה מעצי המערכה משום 'לא תעשון' ורק משום דחיית עשה הותר הדבר, אם כן צריך להוציא את גיד הנשה ואת העצמות שאין בהן מוח מהפסח שנטמא כולו ששורפו מעצי המערכה, או בנותר לציקנים השורפים אותו לפני הבירה. וזה לא שמענו. וגם מדברי המשנה משמע ד'גידין' דומיא ד'נותר ועצמות' ושריפת כולם שוה. ועל כרחנו לומר שתנאי ב"ד שהתנו להתייר לשרוף מעצי מערכה, מועיל גם לענין לאו ד'לא תעשון', כי אותם עצים פקעה קדושתם מהם למפרע. ב. מה שכתב בסברא הראשונה שצריך אש של עצים דוקא – הגם שלא הוציא הרמב"ם שם אלא שריפה בסיד וברמץ שאינה אש ממש, וכאן הלא יש אש עצים, אך כיון שגם העצמות מתחממות והן משתפות בשריפת המוח, וכגון זה בצליית הפסח יפסול משום צלי ע"י דבר אחר, כגון נגע בחרסו של תנור [ואמנם משום העצמות אין לפסול בפסח שהרי כך דרך צלייתו, ראשו על כרעיו], משום כך גם בשריפת קדשים פסול, שהושהו דין שריפתם באש לצליית הפסח (ע' לעיל עה ובמהרש"א). ובמנחת חינוך (קמג, ח) נקט שבקדשים פסולים כשר אפילו בסיד וברמץ, ורק בפרים ושעירים הנשרפים צריך 'אש'.

'למה להו שריפה, נתברינהו ונחלצה למוח דידהו ונשרפיה ונשדינהו לדידהו'. מכאן הוכיח בספר אור זרוע (רצו, תשעג; מרדכי תקפב) שעצמות אינן בולעות, שאם כן מה מקשה הגמרא, הלא העצמות טעונות שריפה משום שנצלו עם המוח שבתוכן והרי הנותר בלוע בתוכן [וכבר כתב הר"ן שמשום כך הצריכה תורה מריקה ושטיפה בקדשים, כדי לבער מן העולם את הנותר הבלוע בכלים]. ואולם דעת רוב הפוסקים שכלי עצם בולעים ופולטים וטעונים הגעלה (ע' מרדכי שם; מאירי לעיל ל: רמ"א או"ח תנא, ה. ושם לסברתם אין מצות שריפה על הבלוע. וע"ע דובב מישרים ח"א כה).

'אפילו בפסול סלקא דעתך, והא תנן אבל המותר בטהור והשובר בטמא אינו סופג את הארבעים...' ואם כן יכול לשבור העצמות ולחלץ מתוכן המוח. – מבואר שנקטו כדבר פשוט שמוותר לכתחילה, אף מדרבנן, לשבור עצם של פסח פסול. ומה ששנינו 'המותר בטהור והשובר בטמא אינו סופג את הארבעים' – משום מותר נקט לשון 'אינו סופג', אבל שובר בטמא מותר לכתחילה.

וזה דלא כדברי הרש"ש (לעיל ע:). ושם כל דבריו אמורים רק בפסח הבא בטומאה. ולפי"ז לשון המשנה בדוקא, כי מדובר גם על פסח כזה, ולכן נקטה המשנה 'אינו לוקה' ולא 'מותר' (שו"ר שכן חילק בשפת אמת להלן פד.). אלא שאין מקור לחילוק זה, וכיצד יתכן איסור דרבנן שלא פירשוהו רבנן.

'מיתיבי כל עצמות הקדשים אין טעונין שריפה חוץ מעצמות הפסח מפני התקלה. הני עצמות היכי דמי... אלא פשיטא דאית בהו מוח, ואי סלקא דעתך שימוש נותר מילתא היא, עצמות קדשים אמאי אין טעונין שריפה' – אבל אם שימוש נותר לאו מילתא היא, מתפרשת הברייתא כרבי יעקב שאוסר לשבור עצם הפסח לאחר שנעשה נותר, ולכך עצמות הפסח שניתותרו ויש בהן מוח טעונין שריפה כי אי אפשר לשברן, שלא כעצמות קדשים (מהרש"א).

'מיתיבי כל עצמות הקדשים אין טעונין שריפה חוץ מעצמות הפסח, מפני התקלה. הני עצמות היכי דמי... אמר רב נחמן בר יצחק הכא במאי עסקינן כגון שמצאן חלוצין, עצמות קדשים דאין בהן

**משום שבירת העצם קמי דניהו נותר חלצינהו...** לדברי רבי יעקב [דקיימא לן כוותיה] שאסור לשבור עצם בנותר, לכאורה יש לישב הברייתא כפשוטה – כשמצאן חלוצין [או אולי אף בעצמות שאין בהן מוח], ובכל הקדשים אין טעונים שריפה, מלבד בפסח שהצריכו חכמים לשרפן משום חשש תקלה, שלא יבואו לשברן. ויש לומר שרוצה לתרץ גם לפי רבי שמעון [הגם שלפי דעת המקשה לא היה אפשר לבאר הברייתא אלא כרבי יעקב כמו שכתב מהרש"א].

ולפירוש זה מובנים דברי הרמב"ם שסתם וכתב (קרבן פסח י, ב) 'לפיכך שורפין עצמות הפסח בכלל הנותר מבשרו, כדי שלא יבואו בהן לידי תקלה' (וכן משמע מדבריו בהלכות פסולי המוקדשין יט, ט. ע"ש) – הרי שמפרש הברייתא כפשוטה, שלא כפי באור הגמרא – אך מאחר והוא פסק כרבי יעקב שאסור לשבור עצמות הפסח לעולם, שוב יש לפרש כפשוטו שחששו חכמים לתקלה והטעינו שריפה לעצמות הפסח [עוד בהסבר דברי הרמב"ם, ע' בקהלות יעקב ס].

עוד יש לומר: אם אין בהן מוח, משום חשש תקלה אין טעונים שריפה דוקא והיה די בקבורה או באיבוד אחר. ולכן מתרץ שטעונים שריפה משום שימוש נותר, ודינם כנותר עצמו.

עוד יתכן שלפי רבי יעקב שאסור לשבור עצמות הנותר, לא מסתבר שיתקנו חכמים לשרפם משום תקלה שהרי אסרו לשרוף עצמות הפסח מדרבנן, אם משום חשש שמא תיפקע העצם אם משום הפסד קדשים (להלן פד:). ועל כן לא מסתבר שחכמים יחמירו להצריך שריפה מחשש תקלה ובכך יקלו מצד אחר. ורק אם יש בהן נותר או משום ששימשו נותר, אפשר שיצריכום שריפה.

**רב זביד אמר: הכא במאי עסקינן שמצאן צבורין צבורין ומהן חלוצין...** רש"י כתב שלדעת רב זביד אם מצאן כולן חלוצין – מותרים, שאין לאסור מפני הספק שמא חלצום לאחר שנעשה נותר. וכתב מהרש"א שזה נכון רק לרבי יעקב האוסר לשבור עצמות הפסח אף לאחר שנעשה נותר, שאז יש ספק שקול שמא חלצום קודם שנעשו נותר שמא אחרי כן וספקא דרבנן לקולא. אבל לרבי שמעון המתיר לשבור לאחר שנעשה נותר, ודאי יש לתלות ששברום לאחר שנעשו נותר ולא שברום באיסור, ואם כן כבר נעשו בסיס לדבר האסור וטעונים שריפה.

ורצה רב זביד להעמיד הברייתא גם כרבי יעקב, לכך העמיד במצאן צבורין צבורין.

לכאורה מפרש"י אין במשמע כן שהרי פירש סברת רב נחמן בר יצחק לחוש לספק – כרבי שמעון, שלכך חוששים שלאחר שניתותרו שברן. ומשמע מדברי רש"י שרב זביד חולק לדינא על רב נחמן בר יצחק, כלומר שאפילו לפי רבי שמעון מותר, שאם לא כן היה לרש"י לבאר שרב זביד ורנב"י נחלקו אם לפרש הברייתא כרבי יעקב או כרבי שמעון. ועוד, מלשון רש"י (בד"ה עצמות) 'להצריכו שריפה מספק ולומר בתראי סורייהו חלצינהו' – משמע שמותר לחלץ לאחר שנעשה נותר אף לרב זביד, כרבי שמעון.

וטעמו של רב זביד יש לבאר, היות ויש טועים בדבר מצוה וחולצים המוח כדי לאכלו, שוב יש כאן 'ספק דרבנן'. והרי בין כך נראה שאותם חולצים טעו בדין כי גם אם נניח שחלצו בהתר לאחר שניתותרו, לאיזה צורך חלצו הלא באכילה המוח אסור, ואם כדי לשרפו הלא גם העצם טעונה שריפה מפני ששימשה נותר, וטורח זה למה – וכיון שמתמא טעו, שוב יש מקום להסתפק שטעו ושברו העצם באיסור.

**(ע"ב) 'לא נצרכה אלא לגיד הנשה ואליאבא דרבי יהודה דתניא ר"י אומר אינו נוהג אלא באחת.'**

נראה שזה רק לפי רבי יהודה הסובר יש בגידין בנותן טעם והאוכל מגיד הנשה של בהמה טמאה חייב גם משום 'טמאה' (כבחולין ק), אבל למאן דאמר אין בגידים בנותן טעם, אין גיד הנשה בכלל 'בשר' ואין בו חיוב נותר.

**תפשוט דספוקי מספקא ליה לרבי יהודה... כגון שהוכרו ולבסוף נתערבו.... רבינא אמר בחיצון...**

מבואר בסוגיא שאף על פי שגיד הנשה לא חל בו דין שריפת נותר מפני שהוא אסור באכילה, אף על פי כן דבר האסור מחמת הספק או דבר האסור מדרבנן [שאפשר שיש עליו לאו דאורייתא ד'לא תסור'], יש בו מצות שריפה.

וטעם הדבר הוא מפני שאיסור תורה ודאי הריהו כדבר שאינו ראוי לאכילה בעצם, כמו עצמות, אבל איסור הנובע מחמת הספק או משום המצוה לשמוע לחכמים, הגם שהוא דין תורה אינו אסור בעצם על הדבר אלא איסור על הגברא (עפ"י שיערי ישר א, י).

וכבר האריכו האחרונים בחילוק זה – ע' נתיבות המשפט רלד, שאיסור דרבנן בשוגג אין צריך כפרה. וע' קובץ הערות (ח, טו) בבאר דברי התוס' להלן (צב. ד"ה טבול), לענין הוצאת טומאה מהעזרה, שבדאורייתא צריך למהר כמה שיותר ולהוציאה, אבל באיסור דרבנן כיון שהוא עוסק בהוצאה די בכך הגם שאינו ממחר ביותר שהרי מקיים מצות חכמים ואינו ממחר את פיהם. וע"ע בקונטרס דברי סופרים לגרא"ו וביוסף דעת בכורות לו [וצ"ע בספר התניא רפ"ח].

**'כגון שהוכרו ולבסוף נתערבו'.** כתב רש"י שלשון זו לאו בדוקא. ושם יש לומר שנקט כן להורות שדוקא אם קודם ניתנתו ואחרי כן נתערבו, רק אז יש לשרוף שניהם מפני הספק, אבל נתערבו קודם שניתנתו שוב נפסלו שניהם בודאי משום שקדשים צריכים שימור ונפסלים בהסח הדעת, וכיון שנתערב ההתר באיסור הרי כבר אינם משומרים ונפסלו מן התורה באכילה ושוב לא חל דין 'נותר' עליהם אלא דינם כשאר פסולי המוקדשין שאין 'כרת' באכילתן ונשרפים אף בלילה (כפי שכתבו כמה אחרונים, מנחת חינוך קמג, גודע ביהודה א"ח צו ועוד). והרי במשנה משמע שנשרפים בבוקרו של ט"ז, דומיא דנותר – לכך צריך להעמיד שנתערבו לאחר שניתנתו.

[יש להעיר לפי סברה זו, אם כן נמצא טעם נוסף לכך שהתראה על הנותר נידונית כהתראת ספק (ע' חולין פג ועוד), שהרי בידו להסיח דעתו ולא יבוא לידי נותר (הריד"ו שיח"י) – ויש לומר שכגון זה אינו נחשב התראת ספק, כי בשעת ההתראה יש בהם דין 'נותר' והאפשרות לשנות למצב אחר אינה עושה 'התראת ספק' כסברת התוס' בכ"מ. ועוד נראה שאסור לו להסיח דעתו עד שייפסלו, שהרי עתה הם קדשים כשרים הטעונים שימור. ומלבד זאת לדברי הצ"ח (הנוכר לעיל), לאו ד'לא תותירו' קיים גם בפסולים. וע"ע במזבא לעיל לד: בענין הסח הדעת בפסולי הקדשים הטעונים עיבור צורה.

**'לא נצרכה אלא לשמנו דגיד הנשה, דתניא שמנו מותר וישראל קדושין הם ונוהגין בו איסור'** ומצינו כעין זה, שמפני סייג או תקנת חכמים נעקר לאו דאורייתא ב'שב ואל תעשה', כמו כאן לאו דולא **תותירו** (עפ"י מהרש"א חולין צא. ע"ע במצוין בזבחים צה).

ואף על פי שאין איסור זה יסודו בתקנת חכמים אלא מנהג איסור שנהגו ישראל על עצמם [כמו שכתבו הראשונים (בחולין צב) שאינו בגדר 'איסור דרבנן' אלא 'מנהג'] – הרי זה כגופי תורה ואסור לעבור עליו, וכדוגמת 'בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו ראוות טפת דם כחרדל יושבות עליו שבעה נקיים' – נדה סו. [וגם שם יכול להעקר דין תורה, שתיבטל על ידי ראיית טיפת דם מאכילת הפסת, למ"ד נשים בראשון חובה. הרי"ד ויור שיח"י]. ע' בזה בשו"ת הרשב"א ח"ב רסח ובח"ג רלו, תיא; שו"ת הריב"ש מד. וע"ע רשב"א יבמות פב:

והרמב"ם כתב ששמנו של גיד אסור 'מדברי סופרים', וכן כתב הרי"ף. ויש מי שכתב שמקור דבריהם מסוגיתנו, מכך שאינו נאכל בפסת, ואילו היה מנהג קדושים לחוד אין בכחו לדחות מצות עשה מהתורה (עפ"י שו"ת משיב דבר ח"ד ה).

ויש לומר שבדוקא העמיד רב אשי בשמנו, ולא העמיד כפשוטו בגידין עצמם, בגיד החיצון או במקום שצריך לחטט אחריהם, שאינו אלא מדרבנן (כמבואר בחולין צו. ובראשונים. וכבר העיר על כך הגרעק"א שם. וכן אפשר להעמיד לשמואל שם כפירוש הרי"ף וש"ר, בחלק שאינו על הכף שאינו אסור מדאורייתא אלא מדרבנן) – כי רצה להשמיענו בזה חידוש גדול, שאפילו איסור שמנו שאינו אלא ממנהג שנהגו ישראל, אלים הוא לעקור לאו דנותר.

ורבינא שהעמיד בגיד החיצון, אפשר שהוא סובר שבשמנו של גיד הואיל ומותר מן הדין לאכלו אלא

ששריפת קדשים קלים מוטלת על הבעלים. ויש מי שכתב שהיא אינה מצוה על הגברא אלא הקודש טעון שריפה וכל השורפו מקיים המצוה – עפ"י נוב"ק או"ח טו).  
 ב. בשר קדשי קדשים, ישנם חילוקי דינים ושיטות לענין מקום שריפתו, אם נטמא בפנים או בחוץ – ע' מחלוקת תנאים בשקלים תו.

ג. לתנא דמתניתין, כל שפסולו בגופו כגון נטמא או יצא – ישרף מיד. פסולו בדם ובבעלים – תעובר צורתו. (לפירוש ר"י אין על כך לימודים מהכתוב אלא סברה. ורשב"א בתוס' צידד שלמדו זאת מן המקראות).  
 לרבי יוחנן בן ברוקא, גם קרבן פסח שאין לו אוכלים – ישרף מיד. וכן סובר רבי נחמיה, שלכך חטאת אהרן נשרפה, מפני שהיו אוננים ואסורים באכילת קדשים. מבואר בגמרא שלדבריהם אף פסול בדם ובבעלים ישרף מיד.  
 רבי יוסי הגלילי סובר ששורפים קדשים על פסול בדם, כגון חטאת שנכנס דמה לפנים (אבל אין הכרח לפסול שארע בבעלים – לדעת רבי יוחנן). אבל חכמים אומרים: כל שפסולו בדם ובבעלים – תעובר צורתו ויצא לבית השריפה.  
 לתנא דבי רבה בר אבוב (וכן סובר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא. לעיל עג), אפילו פיגול טעון עיבור צורה (עון – עון מנותר. ולא למד מחטאת אהרן שישרף מיד – שהוראת שעה היתה).

## דף פג

קנ. א. עצמות הפסח – מה יעשה בהן?  
 ב. עצמות קדשים שיש בהן מוח וניתותרו, מה דינן?  
 ג. האם יש איסור שבירת עצם בפסח פסול?  
 ד. גידי הפסח – האם הם כבשר ונמנים עליהם? ומה דינם כשניתותרו? מה דין גיד הנשה שלו ושמו?  
 א. עצמות הפסח שאין בהן מוח – ישליכן ואינן טעונות שריפה כדין נותר, שאין 'נותר' אלא בראוי לאכילה, ככתוב ולא תותירו ממנו עד בקר. והנתר ממנו עד בקר באש תשרפו (רש"י).  
 עצמות שיש בהן מוח אי אפשר לשברן כדי לחלצו (ואף על ידי גחלים אסור להוציאן – שמא תיפקע העצם. תוס' עפ"י גמרא להלן), והרי הן נעשות 'נותר' וצריך לשרפן בט"ז. ואפילו לרבי שמעון המתיר לשבור העצמות לאחר שנעשה 'נותר', לא תועיל שבירת העצם וחילוץ המוח ממנה לשורפו אלא צריך לשרוף את העצם עצמה הואיל ושימשה את הנותר – המוח, ונעשתה בסיס לדבר האסור (רב מרי בר אבוב בשם רבי יצחק).  
 משמע בגמרא שדין זה שעצמות ששימשו נותר טעונות שריפה – מדרבנן הוא, ולכן מקילים בו בספק.  
 חלץ המוח מן העצמות קודם שנעשו נותר (כגון ששברן באיסור והוציא המוח) – אין העצמות טעונות שריפה, שהרי לא שימשו נותר.  
 מצא עצמות חלוצין לאחר זמן אכילת הפסח; לדברי רב נחמן בר יצחק, הואיל ויש בפסח איסור שבירת העצם יש להניח שנחלצו לאחר שנעשו נותר שהרי מקודם לכן אסור לשברן הלכך טעונות שריפה משום שימוש נותר. ולרב זביד, אין לנו להצריך שריפה מפני ספק זה. ואמנם אם מצא ציבור של עצמות ומהן חלוצים, צריך לבדוק את כולן, שמא לא חלץ אלא מקצת שהרי אסור לחלוץ.

א. לדברי מהרש"א, לפי רבי שמעון המתיר לשבור עצם הפסח לאחר שנעשה נותר, מודה רב זביד שאם מצאן חלוצין טעונים שריפה, כי מן הסתם לא נשברו באיסור אלא בהתר. לא התיר רב זביד מפני הספק אלא לרבי יעקב. אך מלשון רש"י אין נראה כן.  
ב. הרמב"ם לא הביא דברי רב זביד. ומשמע שהלכה כרב נחמן בר יצחק (עפ"י לקוטי הלכות. ואעפ"י שהלכה חייבים על שבירת עצם גם לאחר שנעשה נותר וא"כ אין לתלות יותר בשבירה מאוחרת, אעפ"י אין מקלים בספק). ועוד סתם הרמב"ם (ק"פ י, ב; פסוה"מ יט, ט) וכתב שעצמות הפסח טעונות שריפה, כדי שלא יבואו בהן לידי תקלה. ומשמע לכאורה שלא חילקו חכמים ואסרו אפילו אין בהן מוח. ושם לא הצריך שריפה אלא עם נותר מהבשר [שכן כתב: 'שורפין עצמות הפסח בכלל הנותר מבשרו כדי שלא יבואו בהן לידי תקלה'. והרי כשאין שם בשר ומוח אין תקלה].

ב. עצמות קדשים שיש בהן מוח שניתותרו [או שהיה עליהן בשר. ר"ח ועוד], אמר רב מרי בר אבוה אמר רבי יצחק: טעונות שריפה, הואיל ושימשו את הנותר.

ישנה דעה הסוברת שאם אין כעת מוח, אין על העצם דין 'נותר' (עפ"י מגילת ספר (על הסמ"ג ל"ת שנו) בדעת הרמב"ם).

חלץ מהן המוח קודם שנעשו נותר – אינן טעונות שריפה.  
מצאן חלוצין – אין טעונות שריפה, שיש להניח שחלצום קודם שנעשו נותר.

ג. אין איסור שבירת העצם בפסח פסול (ועצם לא תשברו בו – בכשר, ולא בפסול. ומשמע בגמרא שאף מותר לכתחילה). לדברי רבי שמעון, דין זה אמור בכל הפסולים. ולרבי יעקב דוקא כשלא היתה לו שעת הכושר (כגון נטמא לפני זריקה. רש"י), אבל היתה לו שעת הכושר, כגון פסח שנותר – יש בו משום שבירת העצם.

פסק הרמב"ם (קרבן פסח י, ו) כרבי יעקב, שאם היתה לו שעת הכושר ונפסל, ושבר בו עצם – לוקה.  
ע"ע להלן בפירוט.

ד. אמר רב יהודה אמר רב: כל הגידים (= גידי בשר, לא גידים שבשדרה. עתוס' חולין ז-צא; תוס' פד. ד"ה גידין) – בשר (ונמנים עליהם בפסח ויוצא ידי חובתו. רש"י), חוץ מגידי צואר שהם קשים ואינם כבשר. וכן לענין 'נותר'; כל הגידין שניתותרו צריך לשרפם כדין בשר הנותר, חוץ מגידי צואר שאין נאכלים מחמת קשיים לפיכך אין טעונים שריפה.

א. מרש"י (פד.) משמע שבגידי צואר נחלקו ריש לקיש ורבי יוחנן בתחילה, ולדעת רבי יוחנן דינם כבשר מפני שהם ראויים לאכילה עתה, בטלה הרך, ולמסקנא חזר בו רבי יוחנן ונקט שאין נמנים עליהם. ואילו התוס' חולקים וסוברים שגידי צואר אינם ראויים כלל. ומחלוקתם בגידים שבשדרה שסופם להקשות ועתה הם ראויים, כדלקמן.

ב. לענין כמה הלכות אמרו שגידים אינם כבשר; טומאת נבלות (חולין עז), אכילת נבלה וטרפה וטמאה (תו"כ שמיני; רמב"ם מאכ"א ד, יח, ה), הקטרת גידי העולה על המזבח כשפרשו מן הבשר (זבחים פה:), טמא הנוגע בקדשים (תו"כ צו), אכילת הפסח (מכילתא בא), איסור נותר ואכילת פסולי המוקדשין (זבחים לה. תו"כ צו) – ובכל אלו מדובר בגידים הקשים כגון גידי הצואר (עפ"י פירוש הראב"ד לתו"כ שמיני ב, ד; לב אריה חולין קיז:).